

Süresiz Yoksulluk Nafakasının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*

Recep ÇETİNTAŞ

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University Faculty of Theology

Department of Islamic Law

Zonguldak/TÜRKİYE

recepchetintas2006@yahoo.com.tr | orcid.org/0000-0003-0806-9996

Özet

Geniş anlamda nafaka, kişinin eşi, çocukları ve yakın akrabalarının barınma, beslenme ve giyinme ihtiyaçlarını karşılamak için yapacağı harcamaları ifade eder. Dar anlamda nafaka ise evlilik birliği devam ederken kocanın eşi ve çocuklarının geçimini sağlamak için yapacağı harcamalar anlamına gelir. İslâm hukukunda evlilik birliği devam ederken zikredilen bütün harcamalardan sadece koca sorumludur. Buna evlilik nafakası denir. Erkeğin eşini boşaması yahut hâkimin evlilik birliğine son vermesi gibi sebeplerle eşler kesin olarak ayrıldığında, kadın hamile değilse üç hayız veya temizlik süresince; hamile ise doğum yapıncaya yahut düşük yapıncaya kadar iddet beklemesi gerekir. Bazı görüş farklarıyla birlikte İslâm hukukuna göre koca, bu zaman zarfında kadının yiyecek, giyecek ve mesken ihtiyacını temin etmekle yükümlüdür. Buna iddet nafakası denir. İddetin

* Bu çalışma, “Boşanmalarda Gündeme Gelen Süresiz Yoksulluk Nafakası ve Maddi-Manevi Tazminatın Değerlendirilmesi” başlıklı 12. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı’nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “Süresiz Yoksulluk Nafakasının Fıkhî Açından Değerlendirilmesi” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Geliş/Received: 30.01.2023 | **Kabul/Accepted:** 07.06.2022 | **Yayın/Published:** 30.06.2023

Atf/Citation: Çetintaş, Recep. “Süresiz Yoksulluk Nafakasının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 41 (Haziran 2023), 105-131./Çetintaş, Recep. “Evaluation of Permanent Poverty Alimony in Terms of Islamic Law”. Journal of Islamic Law Studies 41 (June 2023), 105-131.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1244608>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Recep ÇETİNTAŞ | CC BY-NC-ND 4.0 International

bitiminden sonra İslâm'a göre kadının kocasından nafaka talep etme hakkı yoktur. Zira İslâm, bir kadın ister hiç evlenmemiş ister evlenip ayrılmış isterse kocası ölmüş olsun, yoksul ise, onun nafakasını karşılamakla üst soydan gelen akrabaları ile alt soydan gelen akrabalarını sorumlu tutmuştur. İslâm hukukunda buna da hısımlık nafakası denir.

İslâm, evlilik birliği herhangi bir şekilde sona ermiş yoksul dul kadının geçim masraflarını yakınlarının üzerine yüklediği için eski kocasını onun nafakası ile yükümlü kılmıştır. Zira boşanan kadının üzerinde eski kocanın hiçbir hakkı kalmadığı gibi aralarında hiçbir bağ da bulunmamaktadır. Bu sebeple, koca ayrıldığı eşinden hiçbir şekilde faydalanma hakkına (nimete) sahip olmadığı için İslâm hukukuna göre, ona karşı herhangi bir maddî sorumluluğu da bulunmamaktadır.

Türk Medeni Kanunu'nun 175. ve 176. maddeleri ise hâkime, boşanan kadının tam kusurlu olması dışında nafakasını süresiz olarak ayrıldığı kocanın üzerine yükleme noktasında takdir hakkı vermiştir. Medeni Kanun'un bu hükmü bağlayıcı olmakla birlikte adalet ve hakkaniyet prensiplerine aykırı bulunmaktadır. Zira adalet ve hakkaniyet ilkelerine göre ayrılıktan sonra koca kadından maddî ve manevî yönden hiçbir şekilde faydalanmadığı için kadının da eski kocasından hiçbir şekilde faydalanmaması gerekir. Nimet-külfet dengesi de bunu gerektirir. Bu ilkeleri göz önünde tutan İslâm hukukuna göre kesinleşmiş bir boşama ile ayrılan kadının, iddet süresini tamamladıktan sonra kocasından nafaka talep etme hakkı yoktur. Buna rağmen bir kadın, bu nafakayı eski kocadan kanun zoruyla alırsa, elde ettiği bu kazanç İslâmî açıdan helâl olarak nitelendirilemez. Zira İslâm'a göre bir kazancın helal olabilmesi için ticaret, miras, vasiyet ve hibe gibi meşru kazanç yollarından biri ile yahut emek karşılığında elde edilmiş olması ya da kişinin gönül hoşnutluğu ile vermiş olması gerekir. Oysa kadın eski kocasından elde ettiği bu geliri, zikredilen meşru kazanç yollarından hiçbirisi ile kazanmamaktadır. Dolayısıyla kadın kesin olarak boşandığı andan itibaren bekleme süresini (iddet) tamamladıktan sonra eski kocasından süresiz olarak nafaka talebinde bulunur ve kanun zoruyla onu alırsa bu nafaka Medeni Kanuna göre yasal olabilir ancak İslâm'a göre helâl olmaz. Bu bakımdan yoksulluğa düşen boşanmış kadın nafakaya muhtaç ise, bunu eski kocadan değil, Medenî Kanun'un 364. ve 365. maddelerinde belirtildiği şekilde, üst soydan ve alt soydan gelen akrabaları ile kardeşlerinden talep etmesi, mahkemelerin de buna göre hüküm vermesi yerinde olur. Buna imkân bulunmadığı hallerde ise devletin sosyal hukuk devleti olmasının bir gereği olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde bir bütçe oluşturup kocasından ayrılmış yoksul kadınlara -mevcut cüz'i ödenek yerine- maaş bağlaması en uygun çözüm olur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Evlilik, Boşama, Nafaka, Yoksulluk.

Evaluation of Permanent Poverty Alimony in Terms of Islamic Law**

Summary

In a broad sense, alimony refers to expenditures to meet the sheltering, nutrition and clothing needs of one's wife, children and close relatives. In the narrow sense, alimony refers to the expenditures that the husband will make to provide for his wife and children while the marriage union continues. In Islamic law, while the marriage union continues, only the husband is responsible for all the expenses of this union. This is called marriage alimony. When the spouses are separated due to reasons such as the husband's divorcing his wife or the judge's termination of the marriage union, if the woman is not pregnant, she has to wait for three menstruation or clean periods; if she is pregnant, she has to wait until she gives birth or has a miscarriage as a waiting period. Despite the existence of some differences of opinion among jurists, according to Islamic law, the husband is obliged to provide the woman's food, clothing and dwelling needs during this time. This is called alimony of iddah. According to Islam, after the end of the period of iddah, a woman has no right to demand alimony from her ex-husband. Because, if the woman is poor, whether she has never been married, or she is divorced, or her husband has died, Islam has made it obligatory upon her relatives from among her ascendants and her relatives from among her descendants to provide her alimony. In Islamic law, this is called kinship alimony.

Since Islam puts the responsibility to provide the living expenditures of the poor widow, whose marital union has been terminated for any reason, on her relatives, it has not made her ex-husband liable for her alimony. Because neither the ex-husband has any rights over the divorced woman, nor there is a bond between them. For this reason, according to Islamic law, since the husband does not have the right to benefit (blessing) from his divorced wife in any way, he does not have any financial responsibility towards her.

Articles 175 and 176 of the Turkish Civil Code, on the other hand, give the judge the discretion to impose on the husband the alimony of the ex-wife from whom he has been separated indefinitely, except that the divorced woman is at fault. Although these articles of the Civil Code are binding, it is contrary to the principles of justice and equity. According to the principles of justice and equity, since the husband cannot benefit from his ex-wife in any way materially or morally after the separation, the woman should

** This study is the final version of an earlier announcement called "Evaluation of Permanent Poverty Alimony in Terms of Islamic Law", not previously printed, but orally presented at the 12th Contemporary Religious Issues Consultation Meeting titled "The Evaluation of Permanent Poverty Alimony and Material and Moral Compensation in Divorces", the content of which has now been developed and partially changed.

not benefit from her ex-husband in any way, either. The balance of blessing and burden also requires this. According to Islamic law, which takes these principles into account, a woman separated by a finalized divorce has no right to demand alimony from her husband after completing the iddah period. However, if a woman receives this alimony from her ex-husband by force of Law, this income cannot be considered halal from the Islamic point of view. Since, according to Islam, in order for an income to be halal, it must be obtained through one of the legitimate ways of earning such as trade, inheritance, bequest and grant, or in return for labor, or it must have been given by the person's consent. The woman does not earn this income from her ex-husband through any of these legitimate ways of earning. Therefore, if a woman requests alimony from her ex-husband indefinitely after completing waiting period (iddah) from the moment she is divorced and receives it by force of law, this alimony may be legal according to Civil Code but not halal according to Islam.

In this respect, if the divorced woman who falls into poverty is in need of alimony, it would be appropriate to demand it not from her ex-husband, but from her relatives from her descendants and ascendants, as specified in Articles 364 and 365 of the Civil Code, and the courts to decide accordingly. In cases where this is not possible, the most appropriate solution would be to create a budget within the Ministry of Family and Social Services and pay a salary to poor women who separated from their husbands -instead of the existing partial allowance-, as a requirement of the state being a state of social law.

Keywords: Islamic Law, Marriage, Divorce, Alimony, Poverty.

Giriş

Nafaka, kişinin eşi, çocukları ve yakınları için yiyecek, giyecek ve mesken sağlamak amacıyla yapacağı harcamalar anlamına gelir.¹ İslâm hukukunda bir kimsenin başkasından nafaka alacaklısı olabilmesi için evlilik, mülkiyet ve nesepten ibaret üç sebepten birinin bulunması gerekir. Başka bir ifadeyle İslâm'da evlilik nafakası, hısımlık nafakası ve mülkiyet nafakası olmak üzere üç çeşit nafaka vardır.² Bazı hukukçular dördüncü bir nafaka çeşidinden daha bahsederler ki o da hayvanların ve cansız varlıkların

¹ Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 4/188; Ebû'l-Ayneyn el-Bedrân, *el-Fıkhul-mukâren li'l-ahvâli's-şahsiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1967), 1/332.

² Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Muhammed Hasen İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 5/168-169; Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahman el-Karâfi, *ez-Zehîrâ*, thk. Muhammed Ebû Habze (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 4/465.

nafakasıdır.³ Burada evlilik nafakası, mülkiyet nafakası ve hayvanlar ile cansız varlıkların nafakası çalışmamızın kapsamı dışındadır.

İslâm, evlilik birliğinin kurulmasından itibaren talâk, tefrik veya vefatla son bulmasına kadar aile birliği ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin başında cemiyetin çekirdeği sayılan ailenin ve onun temel unsurlarından biri olan kadının yaşam güvencesinin sağlanması gelir. İslâm, evli kadının insan haysiyetine uygun biçimde yaşamasını sağlamak için ailenin yöneticisi ve gözeticisi kabul ettiği kocaya⁴ hem maddi hem de manevî birtakım sorumluluklar yüklemiştir. İslâm hukuku, kocanın maddi sorumluluklarını zevciyet nafakası ve iddet nafakası olmak üzere iki boyutta ele almıştır. İslâm hukukunda, sahih bir nikâh akdi ile evlilik birliğinin kurulmasından itibaren, evlilik hayatı devam ettiği müddetçe kadın nafaka alacaklısı, koca da onun geçim masraflarını karşılamakla yükümlü sayılmıştır.⁵ Kadının zengin, kocanın fakir olması durumu değiştirmez. Zâhirîlere göre ise koca yoksulluğu nedeniyle kendisinin ve eşinin nafakasını temin etmekten aciz olur, karısı da zengin olursa, kadın kocasının ve kendisinin nafakasını karşılamakla yükümlüdür. Şayet koca daha sonra zengin olursa kadın önceki yaptığı harcamaları kocasından geri isteyemez.⁶

Evlilik talâk, fesih yahut tefrik yoluyla sona erdiğinde iddet süresi boyunca kocanın nafaka mükellefiyeti yine devam eder. Buna da iddet nafakası denir. Kadın, iddetini tamamlandıktan sonra yeni bir evlilik yapmaz ve yaşamını devam ettirecek maddî yeterliliğe sahip olmazsa bu takdirde İslâm, ayrıntıları ileride gelecek olan “hısımlık nafakası” kapsamında onun nafakasını yakın akrabalarının omuzuna yükler. Bu çalışmada gerek ric'î gerekse bâin talâkla boşanma sonrası kadının hakkı olan iddet nafakası ile bu nafakanın bitimiyle başlayıp tarafların ölümüne veya kendi kendisine yeter duruma gelinceye kadar devam edecek olan hısımlık nafakası ele alınıp ardından Türk Medeni Kanunu'ndaki süresiz yoksulluk nafakası İslâm hukuku açısından değerlendirilecektir.

³ Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fihri'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Avaz (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2003), 3/261, 270; Alaaddin Ebû Bekir b. Mes'ud el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 5/108. Ayrıca bk. Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, çev. Ali Özek - Hayrettin Karaman vdğ (Suudî Arabistan Krallığı Medîne-i Münevvere, y.y., 1407/1987), en-Nisâ 4/34.

⁵ Recep Çetintaş, “İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24(2014), 185.

⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-Muhallâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 9/254.

1. Nafakanın Kavramsal Analizi

Nafaka kelimesi sözlükte mastar olarak “harcamak, harcama yükünü üstlenmek, revaç bulup isteklisi çoğalmak”, isim olarak da “kişinin aile fertleri ve kendisi için yaptığı harcama” anlamlarına gelir.⁷ Terim olarak nafaka, kişinin eşi, çocukları ve akrabaları için barınma, beslenme ve giyinme ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptığı harcamaları ifade eder.⁸ İmam Muhammed’in (ö. 189/805), nafakanın kapsamıyla ilgili açıklamasına⁹ dayanan bu tanım, kişinin karısı ve çocukları için yapacağı harcamalardan ibaret evlilik nafakasını içine aldığı gibi geçimini teminden aciz olan akrabalarına ödemekle yükümlü olduğu hısımlık nafakasını da içine almaktadır. Sırf evlilik nafakası ise, “örfe uygun olarak yeterli ölçüde, karısı için koca üzerine gerekli olan mali yükümlülüktür”¹⁰ şeklinde tanımlanabilir.

2. İddet ve İddet Nafakası

İddet nafakasından bahsedebilmek için önce iddet kavramı ve iddet çeşitlerine kısaca değinmek uygun olacaktır.

2.1. İddet

Bir fıkıh terimi olarak iddet, kocası vefat etmiş, boşanmış veya evliliği fesih ya da tefrik yoluyla sona ermiş kadının, bu evlilik bağının tamamen ortadan kalkması ve başka bir kişi ile evlenebilir hale gelmesi için bekleyeceği süreyi ifade eder.¹¹ Bu yollar-
dan biri ile dul kalan kadınların muayyen bir süre beklemeleri, bir yönüyle Allah hakkı bir yönüyle eski eşinin hatırasına saygı bir de soyun karışması şüphesini bertaraf etmek için hamile olup olmadığının anlaşılması gibi maksatlara binaen emredilmiştir.¹² Gebeliğin başlangıcından itibaren belirlenebildiği ileri sürülerek kadının iddet beklemesinin

⁷ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 10/358; Mahmûd b. Ömer ez.-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/295.

⁸ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 4/188; Bedrân, *el-Fikhu'l-mukâren li'l-ahvâli's-şahsiyye*, 1/332.

⁹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 4/188.

¹⁰ Ârif el-Basrî, *Nafakâtü'z-zevce fi teşrî'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 16.

¹¹ Ömer Nahuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 2/368; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996), 1/382.

¹² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/196; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), 2/75; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/420-421; Ebû Muhammed Müvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Kâfi*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Dâru Hicre, 1997), 5/5. Ayrıca bu konuda bk. Halil İbrahim Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466; Emine Gümüş Böke, “İslâm Hukuku Açısından Kadının İddet Nafakası”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2020) 4/95; Çetin-
taş, “İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka”, 198.

gerekeceği söylenebilirse de öfke ve benzeri sebeplerle ric'î talâkla boşayan kocanın hanımını evlilik hayatına geri döndürmek için düşünme fırsatı sağlaması ve kadının maddi ve manevi olarak tekrar bir evliliğe hazır olması hem de zan altında kalmaması için bu süreç lüzumlu görülmüştür.¹³ Bu bağlamda dul kalan bir kadının beklemesi gereken iddet ana hatlarıyla ikiye ayrılır:

a. Vefat İddeti: Eşi vefat eden kadının beklemek zorunda olduğu süredir. Eşi vefat eden kadın gebe ise onun iddeti, “*Gebe kadınların bekleme müddeti, yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır.*”¹⁴ âyetine binaen doğumla veya çocuğun düşmesiyle, hamile değilse “*İçinizden vefat edenlerin geride bıraktıkları hanımları, kendi başlarına dört ay on gün beklerler.*”¹⁵ âyetine binaen 4 ay 10 gün beklemekle sona erer. Bu konuda İslâm hukukcuları ittifak etmişlerdir.¹⁶

b. Boşama veya Fesih İddeti: Boşama veya hâkimin evlilik birliğine son vermesi (fesih veya tefrik) yoluyla kocasından ayrılan kadının beklemesi gereken zorunlu müddettir. Böyle bir kadının iddet süresi, gebe olup olmaması ve hayız görüp görmemesi bakımından farklılık arz eder:

- Bu iki yoldan biriyle kocalarından ayrılan kadınların, hamile iseler iddetlerinin doğumla veya çocuklarının düşmesiyle sona ereceği, hamile kadınların iddeti konusundaki zikri geçen âyetle¹⁷ sabit olduğundan bu hususta İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.¹⁸

- Bu hanımlar hamile değilse ve âdet görüyorlarsa, “*Boşanan kadınlar, kendi başlarına üç kurû’ beklerler...*”¹⁹ âyetine binâen Hanefîler ile Hanbelîlere göre üç hayız süresi iddet beklerler.²⁰ Mâlikîlerle Şâfiîlere göre ise mezkûr âyete binaen üç temizlik süresi iddet beklemeleri gerekir.²¹

- On beş ila elli beş yaş aralığında bulunup da belli bir nedenden ötürü âdet görmeyen yahut bir veya iki kere âdet gördükten sonra âdetten kesilen kadınların iddet

¹³ bk. Acar, “İddet”, 21/466; Çetintaş, “İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka”, 186-187.

¹⁴ et-Talâk 65/4.

¹⁵ el-Bakara 2/234.

¹⁶ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, *el-Kâfi fî fihhi ehli'l-Medîne*, thk. Ebû Üsâme Selîm b. Ayd el-Hilâlî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013), 2/742; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/205; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/35; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/5.

¹⁷ et-Talâk 65/4.

¹⁸ İbn Abdilber, *el-Kâfi*, 2/742; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/197; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/434; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/6.

¹⁹ el-Bakara 2/228.

²⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/427, 429, 483; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/9.

²¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/198-199; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/73-74.

süreleri hakkında fukaha arasında ciddi ihtilaflar bulunmaktadır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) temizlik müddeti uzun süren bu kadınların sinnü'l-iyâs=âdetten kesilme yaşı olan elli beş yaşına kadar bekleyip ardından dokuz ay daha iddet bekleyeceklerini söylemiştir.²² Şâfîî hukukçular da bu kadının âdet görünceye ve yaşlılarının hayızdan kesilme yaşına ulaşınca kadar iddet bekleyeceği görüşündedirler.²³ Bu görüş kabul edildiğinde bir taraftan elli beş yaşına kadar evlilik hayatı yaşamadığı halde eski eşine iddet nafakası vermek mecburiyetinde kalan koca maddi sıkıntı yaşayacak diğer taraftan ne evli ne de bekar olan kadın oldukça sıkıntılı bir hayat sürecektir. Bu sebeple Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnamesi Hanefî mezhebinin bu fetvasını isabetli bulmayarak kararnamenin 140. fıkrasını tanzim ederken bu hususta Mâlikîlerin görüşünü kabul etmişlerdir. Mâlikîlerce böyle olan kadınların iddet süresi toplam on iki aydır.²⁴ Hanbelîlerce en sahih olan görüşe göre de böyle kadınların iddet süresi bir senedir.²⁵

Talâk sûresi 4. ayette açıkça beyan edildiği şekilde küçüklüğünden ve yaşlılığından dolayı hayız görmeyen kadınların iddetleri üç ay sonunda bittiğinden nafaka hakları bu üç ayla sınırlıdır.²⁶

2.2. İddet Nafakası

İslâm hukukunda iddet nafakası, ric'î talâkla boşanmış kadının nafaka hakkı ve bâin talâkla boşanmış kadının nafaka hakkı olmak üzere iki kısımda mütâlaa edilir.

2.2.1. Ric'î (Dönüşlü) Talâkla Boşanmış Kadının Nafaka Hakkı

Ric'î talâk erkeğin boşadığı karısını, iddeti içerisinde tekrar nikah yapmaya ihtiyaç bulunmaksızın yeniden evlilik yaşamına döndürme hakkına sahip olduğu boşamadır. Bu dönüş ancak birinci ve ikinci boşamadan sonra henüz iddeti bitip boşama bâin talâka dönüşmediği takdirde caiz olur.²⁷ Ric'î talâk ile boşanmış kadınlar hakkında Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: "Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir

²² Muhammed Emîn Alâuddin İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebâr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1992), 3/508.

²³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Delilleriyle Büyük Şâfîî Fıkhı Muğnîl-muhtâc Minhâcû't-Tâlibîn Şerhi*, çev. Soner Duman (İstanbul: Mirac Yayınları, 2015), 14/167. Ayrıca bk. M. Zeki Uyanık, "İslâm Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47(2019), 72.

²⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/75; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fikhiyye Kâmusu*, 2/374-375; M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), 205.

²⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 8/108.

²⁶ Kasânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/432.

²⁷ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 7/432; Abdullah Kahraman, "İslâm Hukukuna Göre Boşanma Prosedürü ve Ahlakı", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (2022), 63.

bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp gitmelerini sağlamak için zarar vermeye kalkışmayın. Hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin.”²⁸ İslâm hukukçuları bu âyete binaen ric'î talâkla iddetini bekleyen kadının gebe olsun olmasın iddet müddetince nafaka ve mesken hakkı bulunduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.²⁹ Çünkü dönüşlü boşamada evlilik ilişkisi ve kocanın hanımı üzerindeki hâkimiyeti devam etmekte ve nikah sebebiyle kadını alıkoyma ve ondan faydalanma hakkı mevcut bulunmaktadır. Dolayısıyla boşamadan sonraki durum boşamadan önceki durum gibidir.³⁰ Ric'î talâkta koca hanımına yeniden dönmezse gebe olmayan kadın üç hayız veya temizlik müddetince, gebe olan kadın ise doğum yapıncaya yahut düşük yapıncaya kadar iddet beklemek zorunda bulunduğundan bu süreler içerisinde nafaka ve mesken hakkı mevcuttur. Zira İslâm evlilik birliği süresince erkeğe yüklediği nafaka sorumluluğunu, boşanma sonrası kadının bekleyeceği iddet süresi içerisinde de devam ettirmiş, fakat iddetin bitimi ile nafaka yükümlülüğünü kaldırmıştır.

2.2.2. Bâin Talâkla Boşanmış Kadının Nafaka Hakkı

Bâin talâk: Açıkça veya işaret yoluyla üç sayısını içeren, eşler arasında kesin ayrılığı gerektiren ve tekrar birleşebilmeleri için yeni bir nikah akdi ve mehrin şart görüldüğü talâk şeklidir.³¹ Bu boşama, beynûnet-i kübrâ (büyük ayrılık) ve beynûnet-i suğrâ (küçük ayrılık) şeklinde iki kısma ayrılır. Talâk sayısı bir veya iki olursa buna beynûnet-i suğrâ denir. Böyle bir ayrılık sonucunda tarafların gerek iddet müddeti içerisinde gerekse iddet bitiminde kadının rızasıyla yeni bir nikâh akdi ve mehir ile tekrar bir araya gelmeleri mümkündür.³² Talâk sayısının üç olması halinde kadının normal şartlarda, usulüne uygun ve meşru yollarla başka bir erkekle evlenip boşanmadan ya da evlendiği kişi vefat etmeden tekrar evlilik hayatına dönme imkânı ortadan kalktığı için buna da beynûnet-i kübrâ denir.³³

²⁸ et-Talâk 65/6.

²⁹ Ebû Muhammd Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr es- Sa'lebî el-Bağdâdî, *el-Maûne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne*, thk. Humeys Abdülhak (Mekketü'l-Mükerrreme: Mektebetü't-Ticâriyye, ts.), 1/932; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, 2/752; Şirâzî, *el-Mühezzebe*, 3/258; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/188; Kâsânî, *Bedâi' u's- sanâi'*, 4/468; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1937), 4/8; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/81. Ayrıca bk. Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 325; Abdullah Çolak, *İslâm Aile Hukuku* (Ankara: Öncü Basım Yayım, 2017), 299.

³⁰ Kâsânî, *Bedâi' u's- sanâi'*, 4/468; 5/121; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/81; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 14/443.

³¹ bk. Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilhâti Fikhiyye Kâmusu*, 2/229; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/359.

³² Kahraman, “İslâm Hukukuna Göre Boşanma Prosedürü ve Ahlakı”, 63.

³³ Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*, 7/432; Kahraman, “İslâm Hukukuna Göre Boşanma Prosedürü ve Ahlakı”, 63.

Beynûnet-i kübrâ-suğra ayrımı yapılmaksızın bâin talâkla boşanan kadının iddet ve mesken nafakası hakkı konusunda ihtilaflar bulunmaktadır:

a. Hanefîlere göre ayrılığın erkek tarafından meydana gelmesi halinde gerek bâin gerek ric'î talâkla boşanmış olsun zifaftan sonra boşanmış her kadın gebe olup olmamasına bakılmaksızın iddet müddeti içerisinde nafaka ve mesken hakkına sahiptir.³⁴ Bu görüş, Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720), Osman el-Bettî (ö. 143/760?), İbn Şübrüme (ö. 144/761), İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778) ve Zeydiyye'den Hasan b. Sâlih'den (ö. 169/785-86) de rivayet edilmiştir.³⁵ Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnamesi'nin 150. maddesinde ric'î-bâin talâk ayrımı yapılmaksızın Hanefîlerin görüşü tercih edilerek; "Mu'teddenin nafakası zevci üzerine lâzım olur."³⁶ denilmiştir.

Hanefîlere göre Talâk sûresi 6. âyetinin hükmü genel olup hem ric'î talâkla boşanmış kadını hem de bâin talakla boşanmış kadını içine alır. Bu sebeple onlar bâin talâkla boşanmış gebe olmayan kadının iddet süresince, gebe olan kadın ve ric'î talâkla boşanan kadının sahip olduğu nafaka ve mesken hakkına sahip bulunduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu hususta muhaliflerce delil gösterilen, "Resûlullah'a gittim. Bana nafaka ve mesken hakkı tanımadı."³⁷ şeklindeki Fâtıma binti Kays (ö. 54/674) hadisi eleştiri konusu olmuştur. Örneğin, Fâtıma'nın kocası Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) bu hadisi Fâtıma'dan işittiğinde elinde ne varsa ona fırlatmıştır. Hz. Aişe, "Bu kadın bu rivayeti ile âlemi fitneye sevk etmiştir."³⁸ demiştir. Sahabenin hadisin ravisini yermeleri en

³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/188-189, 191; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/468-471; 5/121, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf, *Kitâbü'n-nafakât*, nşr. Ruhi Özcan (Ankara: Ankara Üniversitesi yayınları, 1978), 205; Ali b. Ebû Bekir b. Abdülcelîl el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* (Mısır: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 2/44; Ayrıca bk. Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 325.

³⁵ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, 8/232; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1977), 2/182.

³⁶ *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, nşr. Orhan Çeker (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017), 62.

³⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbü'rî, *el-Müsnedü's-Sahihü'l-Muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-'adl 'an 'adl 'an Resûlullah*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Talâk", 37-38 (No. 1480); Ebû Davûd Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Davûd*, (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), "Talâk", 39 (No. 2888); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinân b. Bahr en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaüt (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), "Talâk", 15 (No. 5566); Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), "Talâk", 23 (No. 1480); Muhammd b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2008), 6/603; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78.

³⁸ Bu söz hadis kaynaklarında sahih bir senedle Saîd b. Müseyyeb'in sözü (maktu haber) olarak rivayet edilmektedir. bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musanef*, thk. Habîbü'r-rahmân el-A'zamî (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 7/26; Ebû Davûd, "Talâk", 40.

azından onun hakkında ta'n etmiş olduklarını gösterir.³⁹ Hz. Ömer de Fâtıma binti Kays'ın bu rivayetini reddederek "Doğru mu söyledi yalan mı söyledi, belledi mi unuttu mu bilmediğimiz bir kadının ifadesiyle Allah'ın kitabını ve Peygamber'in sünnetini terk edemeyiz. İddet süresi zarfında ona mesken de vardır, nafaka da vardır."⁴⁰ demiştir.⁴¹ Ayrıca Hanefîlere göre nafaka kadının kocasına bağlı olmasının karşılığıdır. İddet bekleyen kadın da iddeti sona ermedikçe kocasına bağlıdır. Bundan dolayı iddeti sona erinceye kadar ona mesken vermek icmâ ile vaciptir. Mesken hakkı konusunda bâin talâkla boşanan kadın da hamile olan kadın gibidir.⁴²

b. İmam Mâlik (ö. 179/795) ile İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre bâin talâkla boşanan kadın gebe olmadığı takdirde mesken hakkına sahip olmakla birlikte nafaka ve giyim eşyası hakkına sahip değildir. Gebe ise, iddeti sona erinceye kadar, nafaka, mesken ve giyecek hakkı bulunmaktadır.⁴³ Bunlar, İmam Mâlik'in Muvattâ'ında Fâtıma binti Kays'tan rivayet ettiği; Resûlullah, "Senin onun üzerinde nafaka alacağın yoktur." buyurdu ve "İddetini Abdullah b. Ümmi Mektûm'un evinde geçirmesini emretti"⁴⁴ şeklindeki hadislerle istidlal etmişlerdir. Çünkü bu rivayette Resûlullah Fâtıma'ya senin kocan üzerinde nafaka alacağın yoktur buyurmuş⁴⁵ ve Ümm-i Mektûm'un (ö. 15/636) evinde iddet beklemesini emretmiştir. Fakat Hz. Peygamber bu rivayette onun mesken hakkının bulunmadığını söylememiştir. Bu nedenle yukarıda zikredilen Talâk süresi 6. âyetteki mesken hakkı devam etmektedir.⁴⁶ Bâin talâkla boşanan kadın hamile değilse onunla kocası arasında hiçbir bağ kalmadığından ona nafaka verilmesi için hiçbir sebep yoktur. Bu kadın hamile ise ancak o zaman nafaka hakkı vardır. Çünkü hamile kadına nafaka verileceği Talâk süresi 6. âyeti ile sabittir.⁴⁷

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/188-189; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/482.

⁴⁰ Müslim, "Talâk", 46.

⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/188-189; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/481-482. Kâsânî, Hz. Ömer'in, "Rabbimizin Kitabı'nı terk edemeyiz" sözüyle Talâk süresi 6. ayetini ve Talâk süresi 7. ayetini ya da sadece Talâk süresi 6. ayetteki mesken hakkını kastetmiş olabileceğini; "Peygamberimizin sünnetini terk edemeyiz" sözüyle de kendisinin Hz. Peygamber'den işittiği "O kadın için nafaka da mesken de vardır." hadisini kastetmiş olabileceğini belirtmiştir.

⁴² Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/44.

⁴³ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb b. es-Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, thk. Âmir el-Cezzâr- Abdullah el-Minşâvî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2005), 2/467; Sa'lebî, *el-Maûne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne*, 1/933; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, 2/752; Şâfiî, *el-Ûm*, 6/603-604; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/258; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 14/446; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78. Hassâf, *Kitâbü'n-nafakât*, 205.

⁴⁴ Müslim, "Talâk", 36; Mâlik, "Talâk", 23;

⁴⁵ Müslim, "Talâk", 38; Ebû Dâvûd, "Talâk", 39; Nesâî, "Nikâh", 22; Mâlik, "Talâk", 23; Şâfiî, *el-Ûm*, 6/603; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78.

⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/79.

⁴⁷ İbn Abdilber, *el-Kâfi*, 2/752; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/258.

c. Hanbelîlere göre de Talâk sûresi 6. âyetten dolayı talâk veya fesih yoluyla bâin olarak boşanmış hamile kadının nafaka ve mesken hakkı bulunmaktadır.⁴⁸ Fakat söz konusu kadın gebe değilse, mezkûr âyet, hitabıyla nafaka verilmeyeceğine delâlet ettiğinden dolayı onun nafaka alacağı yoktur. Mesken hakkı hususunda ise İmam Ahmed'den (ö. 241/855) iki görüş rivayet edilmiştir. Birincisi, mezkûr âyete binaen mesken hakkının bulunduğu şekilde; ikincisi, Fâtıma binti Kays hadisine binaen mesken hakkının olmadığı tarzındadır. Çünkü bu rivayet söz konusu âyeti beyan etmiştir.⁴⁹ Mezhepte müftâbih olan görüş, bâin talâkla boşanmış hamile olmayan kadının nafaka hakkının da mesken hakkının da bulunmadığı görüşüdür.⁵⁰ Hz. Ali (ö. 30/661), İbn Abbas (ö. 68/687), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697); Şa'bî (ö. 104/772), İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), Evzâî (ö. 157/774), İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Ebû Sevr (ö. 240/854) ve Dâvûd ez-Zâhirî de (ö. 270/884) bu görüşü benimsemişlerdir.⁵¹ Bunlar bu konuda Müslim'in (ö. 261/875) Fâtıma binti Kays'tan rivayet ettiği, "Resûlullah zamanında kocam beni üç talâkla boşamıştı. Hz. Peygamber'e gittim bana nafaka ve mesken hakkı tanımadı."⁵² hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Bu hadisin başka rivayetlerinde, Resûlullah'ın nafaka ve mesken hakkının karısına dönüş hakkı devam eden kocalara mahsus olduğunu söylediği belirtilmektedir.⁵³

Görüldüğü üzere fakihlerin konuyla ilgili ihtilaflarının nedeni yukarıda zikredilen Fâtıma binti Kays hadisinin farklı şekillerdeki rivayeti ile Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinin bu hadisle teâruzudur. Bu konuda Hanefîlerin görüşünün, hamile olsun olmasın bâin talâkla boşanan kadının yaşama hakkının korunması bakımından tercihe şâyan olduğu kanaatindeyiz. Zira iddet süresi içerisinde mesken hakkı bulunan kadınların nafaka haklarının da bulunması gerekir. Resûlullah'ın, mesken hakkı vacip olan hallerde nafakayı da vacip kıldığı bilinen bir şeydir.⁵⁴

⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/81.

⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/232; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/81.

⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/232.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 4/480; 5/124; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/232; Ayrıca bk. Abdülkadir Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları (Nafaka, Mesken ve Miras Hakları)* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 84.

⁵² Müslim, "Talâk", 37-38; Ebû Dâvûd, "Talâk", 39; Nesâî, "Nikâh", 22, Mâlik, *Muvatta*, "Talâk", 23; Şâfiî, *el-Üm*, 6/603; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78.

⁵³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/232-233; Sâbık, *Fıhu's-sünne*, 2/183.

⁵⁴ İlgili hadis için bk. Müslim, "Talâk", 46.

3. Hısımlık Nafakası

İslâm hukukunda boşanmış kadına iddet süresi bittikten sonra eski kocasının nafaka ödemekle yükümlü tutulmamasının nedeni gerek kadın gerek erkek yoksul ise onun nafakasını yakın akrabalarının vermekle yükümlü kılınmış olmasıdır. Zira İslâm'a göre kişi, ana-babası ile dede ve ninelerinin fakir iseler dinleri ayrı da olsa, nafakalarını vermek zorundadır. Çünkü Allah, gayrimüslim olan ana-baba hakkında bile; “*Onlarla dünyada iyi geçin.*”⁵⁵ buyurmaktadır. İnsanın bolluk içerisinde hayat sürüp de ana-babasının açlık çekmesi, onlarla güzel geçinin emrine aykırıdır. Keza Allah “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.*”⁵⁶ buyurmuştur. İhtiyaç duyduklarında ana-babaya yeterli olacak nafakalarını vermemek, onlara iyi davranın emrine aykırıdır. Ayrıca Allah “*Ana-babaya ‘öf bile deme*”⁵⁷ buyruğu ile çocuğun ana-babasına “öf” demekten ibaret en küçük eziyeti vermesini yasaklamıştır. Çocuğun zengin olmasına rağmen ana-babayı çalışmaya mecbur etmesindeki eziyet, “öf” demekten daha büyük kötülüktür.⁵⁸

Ana-babalarının hayatta olmaması halinde, dede ve ninelerinin nafakasından torunların sorumlu tutulması ise, dede ile ninelerin ana-baba yerine geçmeleri sebebiyledir. Ayrıca dede ve nineler -ana baba gibi- insanın varlığının sebebi oldukları için kişinin onları beslemesi kendisinin en önde gelen görevi kabul edilmiştir. Ancak gerek ana-baba gerek dede ve ninelerin nafakalarını temin etmekle çocukların yükümlü olması, kendilerinin fakir olmalarına bağlıdır. Zira bir kimsenin kendisi zengin iken, nafakasının başkalarına vacip olması makul değildir.⁵⁹

Öte yandan ana-baba ile çocuklar birbirlerinin vücut parçasıdır. İnsanın vücut parçası ise kendisi hükmünde olduğundan, insanın kendisi Müslüman olmasa bile, nasıl kendi nafakasını temin etmesi üzerine vacib ise, erkek olsun kadın olsun usûlü (ana-baba, büyükanne ve büyük babaları) ile kadın olsun erkek olsun fûrû'unun (çocuklar ve torunlarının) da Müslüman olmasalar bile yoksul iseler nafakalarını ödemek kişiye vaciptir. Çocukları varken ana-babanın nafakasını başkasının ödemesi gerekmez. Çünkü ebeveynin, çocuklarının malında hakları olduğu konusunda nas bulunmaktadır.⁶⁰

⁵⁵ Lokman 31/15.

⁵⁶ el-İsrâ 17/23.

⁵⁷ el-İsrâ 17/23.

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 5/183.

⁵⁹ Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, *el-Kâfî fi fîkhi ehli'l-Medîne*, thk. Ebû Üsâme Selim b. Ayd el-Hilâlî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013), 2/754; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/261-262; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/209-211; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 5/99; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 14/480-481; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/46.

⁶⁰ İlgili hadis için bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), “Ticârât”, 64 (No. 2290); Ebû Abdillâh

Başkalarının malları konusunda ise nas bulunmamaktadır. Ayrıca ana-babanın en yakını çocukları olduğundan çocukları varken nafakaları diğerlerine düşmez.⁶¹ Bu çerçevede İslâm hukukçuları kişinin, fakir ve yoksul olmaları halinde, üst soyu ile fakir olan erkek çocukları ve evleninceye kadar kızlarının ve torunlarının nafakasını vermekle yükümlü olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir.⁶²

Usûl ve fûrûn dışındaki akrabaların birbirlerinin nafakalarını ödemekle yükümlü olup olmadıkları konusunda ise İslâm hukukçuları arasında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Hanefîlere göre hısımlık nafakası üst soydan ve alt soydan gelen yakınlar ile mirastaki hisselerine göre mahrem (birbirleriyle evlenmeleri yasak olan) yakınlar arasında tatbik edilir. Zevî'l-erhâm sayılan amcalar, dayılar, halalar, teyzeler ve yeğenler gibi yakınlar da buna dâhildir.⁶³ Bu durumda nafaka mükellefiyeti bir kimseye, nafakasını temin etmekle yükümlü olduğu kimseden aldığı miras miktarına göre vâcib olur. Çünkü külfet ile menfaat kardeş olup kişinin birinden menfaati ne ise külfeti de ona göre olur.⁶⁴ Buna göre bir kimsenin, yoksul oldukları takdirde mahrem akrabalarından erkek çocukların, kadınların ve sakat olan erkeklerin nafakasını vermesi vaciptir. Çünkü İslâm'da yakın akrabalığın hakkına riayet etmek vaciptir. Bir insanın yakın hıssımı da mahremi olan akrabasıdır. Zira Allah, "Anaların beslenmesi ve giyimi iyilikle baba tarafına aittir."⁶⁵ buyurduktan sonra "Onun benzeri, vâris üzerine de borçtur."⁶⁶ buyurmuştur. Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652) kiraatinde bu ayet, "Onun benzeri, (evlenmeyi) haram kılan akrabalık bağı olan vâris üzerine de borçtur."⁶⁷ şeklindedir. Bu kaydın bulunmadığı meşhur kiraatte de bu mana kastedilmiştir.⁶⁸

Hanbelîlere göre de mezkûr âyete binaen usûl ve fûrû ile koca dışında kalan bütün varislerin, mirasında pay sahibi olduğu kimsenin nafakasını vermesi vaciptir. Çünkü Allah "Onun benzeri, vâris üzerine de borçtur."⁶⁹ âyetinde vârise, çocuğun süt emzirme ücretini ödemesini vacip kılmıştır. Bu sebeple vârise, mirasında hak sahibi olduğu

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 2/179, 204, 214 (No: 6678).

⁶¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/262; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/209-211; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/47.

⁶² İbn Abdilber, *el-Kâfi fi fihhi ehli'l-Medîne*, 2/754; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/261-262; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/209-210; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/99; Şîrînî, *Muğni'l-muhtâc*, 14/480-481; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/46.

⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/209-210; Kâsânî, *Bedâ'u's-sanâ'i*, 5/175-176; Ayrıca bk. Erbay, "Nafaka", 32/283.

⁶⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/47.

⁶⁵ el-Bakara 2/233.

⁶⁶ el-Bakara 2/233.

⁶⁷ İbn Mes'ûd'un kiraatinde ayetin metni şöyle geçmektedir: "وعلي الوارث ذي الرحم المحرم مثل ذلك"

⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/210-211; Kâsânî, *Bedâ'u's-sanâ'i*, 5/176; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/47.

⁶⁹ el-Bakara 2/233.

kimsenin nafakasını vermesi de vacip olur.⁷⁰ Bunun delillerinden biri de Resûlullah'ın şu hadisidir: Rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e "Kime iyilik edeyim?" diye sormuş, Hz. Peygamber "Anana ve babana, kız kardeşine ve erkek kardeşine!"⁷¹ buyurmuştur.⁷² Hz. Ömer de amca çocuklarına amca çocuklarının nafakasını vermesini emretmiştir.⁷³ Çünkü bu da mirasçı olmayı gerektiren bir akrabalıktır. Bu sebeple nafaka ödemeyi gerektirir. Asabe ve ashâb-ı ferâiz olarak vâris olamayan zevi'l-erham da mirasçı olmaları durumunda mûrislerinin nafakasını vermekle yükümlü tutulurken mirasçı olamadıkları durumda nafaka ile mükellef olmazlar.⁷⁴ Zeydiyye mezhebinde de üst soydan gelenlerle alt soydan gelenler başta olmak üzere mirasta pay sahipleri ve asabe olarak birbirine vâris olabilen akrabalar esas alınır. Zâhirîlere göre de üst soy ve alt soydan olan hısımlar, kardeşler, birbirleriyle evlenmeleri yasak olan yakınlar ve mirasta hak sahibi olabilecek durumdaki asabe akrabalar nafaka yükümlülüğüne dahildirler.⁷⁵

Mâlikîlere göre hısımlık nafakası kişinin, fakir olan çocukları ve fakir olan ebeveynleri arasında cereyan eder. Bunların dışında kişinin, akrabası olan hiçbir kimsenin nafakasını vermesi gerekmez.⁷⁶ Şâfiîlere göre de ana-baba ve çocukların dışındaki erkek kardeş, kız kardeş, amca ve hala gibi akrabaların nafakasını ödemek kişiye vacip değildir. Çünkü ana-baba ve çocukların nafakasının vacip olduğuna dair nas sabittir. Bunların dışındakiler doğum ve doğum hükümleri bakımından onlara dâhil edilmezler. Bu sebeple nafakanın gerekliliği bakımından da ana-baba ve çocuklar kapsamına girmezler.⁷⁷

Bu konuda Hanefîler, Hanbelîler, Zeydiyye ve Zahirîlerden oluşan çoğunluğun görüşünün daha isabetli olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira bir kişi bir yakınının mirasından pay sahibi oluyorsa muhtaç olduğu zaman onun nafakasına da ortak olması hakkâniyet prensibine daha uygundur. Zira "Külfet nimete ve nimet külfete göredir."⁷⁸

Ancak akrabalar arası nafaka yükümlülüğünü kabul eden İslâm hukukçularına göre nafaka verilmesi gereken yakının ihtiyaç sahibi olması gerekir. Çocuk, kadın, sakat veya âmâ ya da öğrenci olan yetişkin kimseler çalışma imkânı olmadığı için muhtaç

⁷⁰ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/100.

⁷¹ Ebû Dâvud, "Edeb", 120; Tirmizî, "Birr", 1; İbn Mâce, "Edeb", 1; Ahmed, *Müsned*, 5/3, 5.

⁷² İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/100-101.

⁷³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 7/59.

⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/101.

⁷⁵ Erbay, "Nafaka", 32/283.

⁷⁶ İbn Abdilber, *el-Kâfi fi fikhi ehl'l-Medîne*, 2/754.

⁷⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/262; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 14/482.

⁷⁸ Ali Haydar Hoca Emîn Efendi, *Düreru'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm*, thk. Fehmî el-Hüseyn (Beirut: Dâru'l-Ceyl, 1991), 3/23.

sayılırlar. Zira çalışmaya muktedir olan -mal bakımından düşkün de olsa- çalışabildiği için muhtaç sayılmaz. Ancak ana-baba, öteki hısımlar gibi değildir. Çünkü çalışmak yorucu olduğu için kişi, ana-babasından çalışmalarını talep edemez. Bu nedenle ana-baba çalışabilecek durumda olsalar bile, ihtiyaç içerisinde oldukları takdirde nafakalarını ödemek çocukları üzerine farzdır. Bir insana nafaka yükümlülüğü, nafakasını ödemesi gereken hısımdan aldığı miras miktarına göre vaciptir. Zira hem yukarıda geçen nas-taki “*Bunun benzeri, vâris üzerine de borçtur*”⁷⁹ ibaresi bunu âmirdir, hem de külfet ile menfaat kardeş olduğundan kişinin başkasından menfaati ne ise, külfeti de ona göre olur.⁸⁰

Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler'den oluşan cumhura göre kişinin kendisi muhtaç ise mahrem olan akrabasının nafakasını ödemesi gerekmez. Nafaka ancak zengin olan veya ihtiyacından fazla kazancı olan akrabaya vaciptir. Zira nafaka bir hibedir. Kendisi hibeyle muhtaç iken insan başkasına hibede bulunamaz.⁸¹ Öte yandan akraba ancak muhtaç ise akrabasının nafakasını ödemesine hak kazanır. Zengin olursa nafakayı hak edemez. Çünkü nafaka teselli yoluyla vaciptir. Zengin olan kimsenin teselliye ihtiyacı yoktur. Bir erkek de ergenlik çağına gelmediği veya yaşlı yahut mecnun ya da kötürüm olduğu için çalışmaktan aciz kalmış fakir ise akrabasından nafaka almaya hak kazanır. Çünkü bu kimse malı ve kazancı olmadığı için muhtaç durumdadır.⁸² Diğer bir ifadeyle nafakaya hak kazanabilmek için yetişkin bir erkeğin kendisinde müzmin bir hastalık, kötürümlük yahut insanı çalışmaktan aciz bırakan benzeri sakatlıkların bulunması sebebiyle çalışmaktan aciz olması gerekir. Zira sağlam ve çalışıp kazanç elde edebilir durumda olursa böyle bir erkeğe başkasının nafaka ödemesine hükmedilemez. Çünkü nafaka alacaklısı kazanç temin etmeye muktedir olursa kazancı olduğu için nafakaya ihtiyaç duymaz. Bu sebeple kazanabilen kişinin nafakasını temin etmek kişinin çocuğundan başkasına vacip olmaz.⁸³

Nafaka yükümlüsüne gelince, onun usûl ve fîrûu dışındaki mahrem akrabalarının nafakasından sorumlu tutulması için zengin olması şartı aranır.⁸⁴ Bu nevi akrabalıkta kazanmaya muktedir olsa bile zengin olmayan kimsenin nafaka ödemesi vacip değildir. Çünkü bu nafakanın vacip olması hediye kabilindedir. Hediye vermek ise fakirlere değil zenginlere vaciptir. Mahrem akrabalıkta nafaka veren kimseye nafakanın vacip olmasının şartı zenginlik olunca bu nafakanın farziyetinin bağlandığı zenginlik

⁷⁹ el-Bakara 2/233.

⁸⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/47.

⁸¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/262; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 5/101-102; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/48.

⁸² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/263; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 5/101-102.

⁸³ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 5/183.

⁸⁴ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 5/183.

sınırının da bilinmesi gerekir. Burada ölçü olan zenginlik Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre insanın nisaba malik olmasıdır.⁸⁵ İmam Muhammed'e göre ise, "Kişi bir ay geçinebilecek durumda ise ve günlük kazancı kendisinin ve çocuklarının masrafından artıyorsa, zengindir."⁸⁶ Bu konuda nisaba itibar edilmez. Çünkü nisaba, Allah haklarının vacip olmasında itibar edilir. Nafaka ise kul hakkıdır. Dolayısıyla onda nisaba itibar edilmesinin anlamı yoktur. Burada ödeme imkânına itibar edilir.⁸⁷ Mergînânî (ö. 593/1197) mezhepte fetvanın birinci görüşe göre olduğunu fakat nisaba malik olmaktan maksadın zekât nisabına malik olmak değil, (nisab-ı istiğna) zekât almayacak konumda bulunmak olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Buna göre zekât almayacak durumda olan kimseler diğer mahrem akrabalarına bakmakla yükümlü olurlar.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İslâm hukukçularının tamamı, kadın ister boşanmış ister kocası ölmüş isterse ergenlik çağına geldiği halde hiç evlenmemiş olsun onun nafaka yükümlülüğünün hısımlık nafakası bağlamında usûl ve fûrûdan olan akrabalarına ait olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Bu konuda ihtilaf edilen husus, usûl ve fûrû dışında kalan ve kadının mahremi olan diğer akrabalarının onun nafakasını vermekle yükümlü olup olmadığı noktasındadır. Hanefîler ile Hanbelîler usûl ve fûrûdan olan akrabaların dışındaki mahrem akrabaların, muhtaç ise hem kadın hem de erkek akrabalarının nafakasını vermekle mükellef olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Mâlikîler ile Şâfiîler ise bu görevin sadece usûl ve fûrûdan ibaret akrabalara vacip olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

İslâm hukukundaki hısımlık nafakası, Türk Medeni Kanunu'nda "Nafaka Yükümlüleri" başlığı altında ele alınmış ve herkesin, yardım etmemesi halinde yoksulluğa düşecek üstsoyu ve altsoyu ile kardeşlerine nafaka vermekle yükümlü olduğu ve kardeşlerin nafaka sorumluluklarının, refah içinde olmaları şartına bağlı olduğu belirtilmiştir. (TMK. md. 364). Ancak, İslâm hukukundaki hısımlık nafakasıyla paralellik arz eden bu kanunun istisnai durumlar hariç uygulamasına pek rastlanılmamaktadır.

4. Süresiz Yoksulluk Nafakası ve Ona Yöneltilen Eleştiriler

Türk Medeni Kanunu boşanan kadının kusurlu olmaması yahut eşit kusurlu ya da kocasından daha az kusurlu olması durumunda boşanma yüzünden yoksulluğa düşmesi halinde hâkime eski kocasını ona süresiz yoksulluk nafakası ödemekle yükümlü tutma yetkisi vermiştir. Bu konuda Türk Medeni Kanunu'nda şöyle denilmiştir:

⁸⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 5/186.

⁸⁶ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 5/186.

⁸⁷ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 5/187.

⁸⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/48.

“Boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek taraf, kusuru daha ağır olmamak koşuluyla geçimi için diğer taraftan malî gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebilir. Nafaka yükümlüsünün kusuru aranmaz.” (TMK: md.175/1).

Kanunda belirtilen süresiz yoksulluk nafakası uygulaması, adalet duygusu ile bağdaşmayan sonuçlar doğurduğu, sosyal adalet ilkesini yaraladığı ve ömür boyu nafaka ödeme zorunluluğunun adalet ve hakkaniyete uygun olmadığı gerekçesiyle toplum içerisinde çeşitli kesimler tarafından sürekli eleştiri konusu olmaktadır. Mesela Public Status Araştırma ve Danışmanlık Hizmetleri isimli anket şirketi tarafından 2019 yılı Kasım ayında yapılan araştırmada katılımcıların yüzde 86.18'i, süresiz yoksulluk nafakasının adil olmadığını ve bunun iptal edilerek yerine daha âdil bir düzenlemenin getirilmesini istemişlerdir.⁸⁹ Konuya objektif nazarla bakan hiç kimsenin bundan farklı düşünmeyeceği kanaatindeyiz. Zira kesin olarak boşandıktan sonra kadının kendisini kocasına teslim etmesi, kocanın ondan faydalanması mümkün olmadığı gibi aralarında hiçbir bağ da kalmamıştır. Bu bakımdan erkeğin süresiz olarak ya da taraflardan birinin ölümüne veya kadının evlenmesine veya haysiyetsiz bir ilişki yaşadığının ispat edilmesine kadar nafaka ile yükümlü kılınması hem adalet ve hakkaniyet ilkesine hem de nimet-külfet dengesi prensibine aykırı bulunmaktadır. Psikolojik açıdan bakıldığında da bu uygulama kadının ayrıldığı erkeği maddi ve manevi olarak cezalandırmasına ve ona eziyet etmesine sebep olmaktadır. Zira bir erkek ayrıldığı eşinden, onunla aralarındaki şiddetli anlaşmazlık, geçimsizlik ve benzeri sebepler yüzünden ayrılır. Diğer bir ifadeyle evlilik süresince şiddetli anlaşmazlık, geçimsizlik veya daha başka sebepler yüzünden aralarında nefret duygusu hâkim olur. Kişi boşanmakla, ayrıldığı kadınla yaşadığı kötü anılarını hafızasından silip yeni ve mutlu bir hayata başlamak ister. Ancak ayrılan koca, bir ömür boyu eski eşe belirli bir miktarda nafaka ödemeye mecbur edilmekle, her ödeme gününde onu hatırlamaya, hatta bir ömür onunla ilişkisini sürdürmeye mecbur olmaktadır. Ayrıca erkek yeni bir yuva kurduğunda hem ayrıldığı eşinin ve çocuklarının nafakasını hem de yeni kurduğu yuvada yeni eşinin ve ondan doğan çocuklarının nafakasını temin etmek suretiyle taşıyamayacağı maddi ve manevi bir yükün altında ezilmeye duçar edilmektedir. Bu da hem söz konusu kocanın hem de yeni evlendiği kadının psikolojisi üzerinde telafisi zor tahribatlar meydana getirmektedir. Bu nedenle insanlar evlenip yuva kurmaktan soğumaktadırlar.

Aynı kanunda “...diğer taraftan mali gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebilir.” denilmektedir. Bu ifade, koca ayrıldıktan sonra kendisini psikolojik açıdan toparlayıp işinde ve mesleğinde ilerleme ve başarı kaydederek daha fazla para kazanmaya başlamışsa, erkeğin ayrıldıktan sonra kazandığı bu mala da ilanihaye eski eşi ortak

⁸⁹ Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları*, 134-135.

ederek kocaya ayrı bir külfet yüklemekte ve onun ve yeni eşinin mağduriyetini derinleştirmektedir. Ayrıca kanunun bu ifadesi kadının, erkeğin gelecekteki maddi varlığına ortak olmasına fırsat vermektedir. Bu da maddi ve manevi mağduriyetin ayrı bir boyutudur. Diğer taraftan kanun “Nafaka yükümlüsünün kusuru aranmaz. (TMK: md.175/1)” ifadesiyle eşler eşit kusura sahip olsalar bile kocayı nafaka ödemeye mecbur etmektedir. Kanun maddesine göre kadının kusurlu çıkması durumunda nafakaya hükmedilemez. Ancak uygulamada buna neredeyse hiç riayet edilmemektedir. Zira eşit kusurda dahi boşanan kadın lehine süresiz nafakaya hükmedilmesi pozitif ayrımcılık sayılmaktadır.

Medeni Kanun’un 175. maddesinde boşanma sebebiyle “yoksulluğa düşecek taraf” mutlak olarak zikredilmekle birlikte istisnalar hariç nafaka genelde toplumumuzda “süresiz yoksulluk nafakası” bağlamında erkek tarafından ödenmektedir. Doğal olarak da bu nafakanın hukuken karşılığının ne olduğu sorgulanmaktadır.⁹⁰ Zira süresiz yoksulluk nafakası uygulaması ciddi mağduriyetlere ve trajedilere sebebiyet verdiği ve birçok açıdan mahzurları bulunduğu⁹¹ için toplumda geniş kesimlerin eleştirisine neden olmaktadır. Nitekim 14 Mayıs 2016 tarihli Meclis Araştırması Komisyonu raporunda da “Boşanmalarda tarafların eşit kusurlu bulunmaları halinde ömür boyu yoksulluk nafakası ödenmesinin doğru olmadığı”⁹² belirtilmiştir.

Bu uygulamaya yöneltelen tenkitler bunlarla sınırlı olmayıp bazı aile mahkemelerinin de dâhil olduğu modern hukukçuların birçoğu tarafından da adalet ve hakkaniyet prensibine aykırı bulunarak eleştirilmiştir.⁹³ Mesela, hukukçu Emrah Kulaklı, süresiz yoksulluk nafakasıyla ilgili olarak kaleme aldığı makalesinde; evlilik bağının sona ermesine rağmen boşanan tarafların birbirleri ile zorunlu bir ilişkinin devam ettirilmesinin toplumsal açıdan sakıncalı olduğunu vurgulayarak boşanan çiftlerin yoksulluk nafakası sebebiyle ilişkilerinin süresiz olarak ya da -TMK. m. 176/III-IV’te belirtilen sebepler oluşuncaya kadar- belirli olmayan bir süreye kadar devamı, özellikle nafaka ödeyecek tarafın yeni bir aile hayatı kurmasını güçleştirdiğine; nafaka alan taraf açısından ise bu nafakanın sona ermemesi için evlilik dışı fiilî birlikteliklere sebebiyet verdiği dikkat çekmiştir.⁹⁴

⁹⁰ Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları*, 132, 134, 135.

⁹¹ Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları*, 134.

⁹² Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları*, 136.

⁹³ Bu konudaki eleştirilerin detayları için bk. Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları*, 130-162.

⁹⁴ Emrah Kulaklı, “Yoksulluk Nafakası ve Yoksulluk Nafakasının Süresi Bağlamında Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2(2018), 5/262.

İlgili kanunun iptali için Anayasa mahkemesinde açılan davada üyelerden Hicabi Dursun, “Süresiz olarak” ifadesinin iptalinin reddine ilişkin muhalif oy yazısında süresiz yoksulluk nafakasının Anayasa’nın 2. maddesinde ifade edilen “sosyal hukuk devleti” ilkesi ile bağdaşmadığını; tarafların kesin olarak ayrılmasına rağmen maddi sorumluluklarının hayat boyu sürdürülmesinin hakkaniyet prensibine uymadığını; diğer taraftan süresiz yoksulluk nafakasının, bu nafakayı alan eşi, karşı tarafı ömür boyu cezalandırmak amacıyla para kazanacak hiçbir işte çalışmamaya ve evlilik dışı birlikte yaşamaya teşvik ettiğini ve süresiz yoksulluk nafakasının ahlâkî ve toplumsal sebeplerle izah edilemeyeceğini; bu nafakanın boşanmış çiftlerden birisinin üzerine ömür boyu yüklenmesinin mantığa da uygun bir çözüm olmadığını vurgulayarak iptalini istemiştir.⁹⁵

5. Süresiz Yoksulluk Nafakasının İslâm Hukukuna Göre Hükmü

Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında İslâm hukuku açısından meseleye bakıldığında süresiz yoksulluk nafakası ile ilgili olarak şunları söylemek mümkündür:

a. Konuyla ilgili Kur’ân⁹⁶ ve sünnet⁹⁷ naslarına binaen bütün müctehitler, kadın hamile değilse boşanmayı takip eden üç hayız ya da temizlik süresi boyunca beklemesi gereken iddeti bittikten sonra, hamile ise doğumdan sonra kocanın bâin (dönüşsüz) talâkla boşadığı eşine nafaka verme yükümlülüğü olmadığı konusunda görüş birliği etmişlerdir.⁹⁸ Bu konuda aykırı bir görüş bilinmemektedir. Bu da kadının ayrıldığı eşinden, iddeti bittikten sonra süresiz yoksulluk nafakası almasının İslâm hukukuna göre caiz olmadığı anlamına gelir.

b. İslâm’a göre bir kazancın helal olması için onun meşru bir faaliyet (emek) veya ticaret yahut miras, vasiyet ve hibe gibi helâl kazanç yollarından biri ile elde edilmiş olması gerekir. Boşanan ve iddeti sona eren kadının süresiz nafakayı hak etmesi için zikredilen meşru sebeplerden hiçbirisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla meşru bir sebebe

⁹⁵ Kulaklı, “Yoksulluk Nafakası ve Yoksulluk Nafakasının Süresi Bağlamında Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi”, 253.

⁹⁶ “Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp gitmelerini sağlamak için zarar vermeye kalkışmayın. Hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin.”, et-Talâk 65/6.

⁹⁷ Ebû Amr b. Hafs Fâtıma binti Kaysı gıyâben bâin talâk ile boşayınca vekili ona arpa göndermiş. Fâtıma buna razı olmamış. Fakat Ebû Amr’ın vekili “Vallahi senin bizde bir hakkın yoktur” demiş. Bunun üzerine Fâtıma Resûlullah’a gelerek bu meseleyi ona anlatmış. Peygamber (s.a.s) “Senin onda nafaka hakkın yoktur” buyurmuş ve iddetini Ümmü Mektûm’un evinde geçirmesini emretmiş. bk. Müslim, “Talâk”, 36, 37, 38. Hadisin farklı lafızları için bk. Mâlik, “Talâk”, 23; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 39; Nesâî, “Nikâh”, 22.

⁹⁸ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 2/467; Sa'lebî, *el-Maûne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne*, 1/933; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, 2/752; Şâfiî, *el-Üm*, 6/603-604; Şirâzî, *el-Mühezzebe*, 3/258; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 14/446; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/78. Hassâf, *Kitâbü'n-nafakât*, 205.

dayanmadığı için bu nafaka İslâm hukukuna göre kadına helal olmaz. Zira Allah Teala, “*Ey iman edenler aranızda karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı bâtil (haksız ve haram) yollar ile aranızda (alıp vererek) yemeyin...*”⁹⁹ buyurmuştur. Bu âyet açıkça haksız yollarla elde edilen bir kazancın yenilmesini yasaklamaktadır. Bu sebeple Medeni Kanun’un boşanmış kadına süresiz yoksulluk nafakası vermesi onu yasal hale getirirse de helal hale getirmez. Çünkü İslâm’da helal ve haramı Allah ve peygamberi belirler. İslâm’a göre Allah ve peygamberi dışında hiç kimsenin ya da merciin helal ve haramı belirleme yetkisi bulunmamaktadır.

c. Keza Allah, “*Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını yalan yemin ve şahitlik ile yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine götürüp) vermeyin.*”¹⁰⁰ buyurmuştur. Bu ayet, yalancı şahit, yalan yemin ve yalan beyana dayanarak hâkimin tesis ettiği hükme binaen başkasının malını haksız yollarla yemeyi haram kılmıştır. İslâm hukukçuları yalancı şahitliğe, yalan yemine ve yalan beyana inanarak hâkim, bir malın davacının hakkı olduğuna hükmeder ve davacı da o malı alıp yerse, haksız yolla kazanılmış haram bir malı yemiş olacağını söylemişlerdir.¹⁰¹

d. Kadının kesin olarak ayrıldığı eski kocasından aldığı nafaka aynı zamanda kul hakkına girmektedir.¹⁰² Zira süresiz yoksulluk nafakası olarak ödenen para hem kocanın hem yeni evlendiği kadının hem de ondan doğan çocukların rızkıdır. Dolayısıyla gönül hoşnutluğu ile verilmeyen bu nafakayı almakla kadın hem eski kocasının hem onun yeni evlendiği eşinin hem de bu eşinden doğan çocuklarının hakkını yemektedir. Gönül hoşnutluğu ile verilmedikçe bir kimsenin malını yemek ise İslâm’da haram kabul edilmektedir. Zira Hz. Peygamber, “Kendisi gönül hoşnutluğu ile vermedikçe bir kimsenin malı (başkasına) helal değildir.”¹⁰³ buyurmuştur.

e. Aynı zamanda kocanın her ay düzenli olarak eski eşine nafaka ödemesi hem kendisinin hem de yeni evlendiği eşinin, onu hayatlarından ve hafızalarından hiçbir zaman çıkaramayıp bir ömür maddi ve manevi mağduriyet yaşamalarına ve psikolojilerinin bozulmasına sebep olmaktadır. Süresiz yoksulluk nafakası bu yönüyle de kul

⁹⁹ en-Nisâ 4/29.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/188.

¹⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/214.

¹⁰² Uyanık, “İslâm Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası”, 81; Böke, “İslâm Hukuku Açısından Kadının İddet Nafakası”, 104.

¹⁰³ Ahmed, *Müsned*, 5/72.

hakkına girmektedir. Kul hakkı ise İslâm'a göre hem haram hem de en ağır uhrevî suçlardan biri kabul edilir.¹⁰⁴

f. İslâm hukuku, iddetin bitiminden itibaren karı-kocanın birbirlerine karşı yükümlülüklerini sonlandırmaktadır. Nimet-külfet dengesi prensibine uygun olan da budur. Zira iddetin bitimi ile karı-koca arasında hiçbir bağ kalmadığından kocanın süresiz yoksulluk nafakası ile yükümlü tutulması İslâm hukukundaki nimet ve külfet dengesi prensibine aykırı olduğu gibi adalet ve hakkaniyet ilkesiyle de bağdaşmamaktadır.

g. Ayrıca süresiz nafaka uygulaması kadını korumak için erkeğin hem şimdiki hem de gelecekteki ekonomik yaşamını olumsuz yönde etkilemekte ve bir tarafı korurken diğer tarafı ve yeni evlendiği eşiyile birlikte çocuklarını mağdur etmektedir. Bu da birden fazla kimseye zararı dokunan bir kul hakkı ihlâli olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁵

h. Ayrıca bu nafaka, onu adeta bir gelir kapısı ve çıkar yolu olarak gören kadınların en küçük bir anlaşmazlıkta bile boşanmaya yönelmelerini teşvik etmektedir. Dolayısıyla süresiz yoksulluk nafakası kadını koruyor gibi görünse de esasında başta kendisine ve çocuklarına zarar vermektedir. Hatta ailenin parçalanmasına ve çocukların mağdur edilmesine sebep olmaktadır. Günümüzde boşanmaların birçoğunda süresiz yoksulluk nafakasının etkin bir rol oynadığı kabul edilmektedir.¹⁰⁶ Meşru olmayan sebeplerle boşanmak ise dinen hoş görülmeleyen bir davranıştır. Zira, Hz. Peygamber, “Allah katında en nefret edilen helal, boşamadır.”¹⁰⁷ buyurmuştur.

i. İslâm hukukunda kadın boşandıktan veya fesih yoluyla kocasından kesin olarak ayrılıp iddetini tamamladıktan sonra muhtaç ise ittifakla onun nafakasını üst soy ve alt soydan olan yakın akrabaları ödemekle yükümlüdürler. Çocukları varsa, annenin nafakasını mutlaka çocukları ödemekle yükümlüdür. İslâm hukukçuları bu konuda icmâ etmişlerdir.¹⁰⁸ Zira Allah, “*Anaların beslenmesi ve giyimi iyilikle baba tarafına aittir.*”¹⁰⁹ buyurduktan sonra; “*Onun benzeri, vâris üzerine de borçtur.*”¹¹⁰ buyurmuştur. Dolayısıyla boşanmış kadının eski kocasından süresiz yoksulluk nafakası alması Kur'an'a, sünnete ve âlimlerin icmâına aykırı bulunmaktadır.

¹⁰⁴ bk. el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/10, 29; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmî'u'l-müsnedü's-sahîh*, nşr. Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tevk'in-Necât, 1422/2001), “Mezâlim”, 10 (No. 4377).

¹⁰⁵ Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları*, 139.

¹⁰⁶ bk. Tekin, *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları*, 141.

¹⁰⁷ Ebû Davûd, “Talâk”, 3; İbn Mâce, “Talâk”, 1.

¹⁰⁸ İbn Abdilber, *el-Kâfi fî fihhi ehli'l-Medîne*, 2/754; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/261-262; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/210-211; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/99; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 14/480-481; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/46, 47.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/233.

¹¹⁰ el-Bakara 2/233.

j. Hanefîler, Hanbelîler, Zâhirîler ve Zeydiyye mezhebine mensup hukukçulara göre yoksul olan kadının nafakasını, alt soydan ve üst soydan akrabaları ile birlikte mirasındaki hisselerinin miktarına göre mahremi olan diğer akrabaları karşılamakla yükümlüdürler.¹¹¹ Dolayısıyla hâkim kadına takdir ettiği nafakayı kadının mirasındaki paylarının miktarı oranında bu akrabalar arasında taksim eder. Kadının nafakasını verecek hiçbir yakını yoksa bu takdirde onun nafaka ve mesken ihtiyacını devlet karşılamakla yükümlüdür. Bu sebeple hâkime Müslümanların haklarını gözetmesi için beytülmalde (Devletin bütçesinde) bir tahsisat ayrılır ve ihtiyaç halinde kadının nafakası devlet bütçesinden ödenir.¹¹² Çağımızda sosyal hukuk devletinden de bu görevi üstlenmesi beklenmektedir.

k. Türk Medeni Kanunu'nda da (TMK. md. 364-365) boşanmış kadının hem alt soy hem üst soydan akrabalarından hem de kardeşlerinden nafaka talep etme hakkı bulunmaktadır. Ancak muhtaç olduğu iddiasıyla kocasından süresiz yoksulluk nafakası talebiyle mahkemeye başvuran kadınların neredeyse hiçbirinin bu akrabalarından nafaka talep ettikleri görülmemektedir. Kadının söz konusu yakınlarından nafaka talep etmeyip sadece kocasından talep etmesi kocayı cezalandırma ve ondan intikam alma arzusu olarak değerlendirilmektedir. Bu ise âdil ve ahlâkî bir davranış olmadığı gibi kanunu istismar ederek kocaya yapılan bir zulüm olarak görülmektedir. Bir kimseye zulüm yapmak ise İslâm'a göre haramdır. Zira Allah, "İçinizden kim zulmederse, ona büyük bir azap tattıracağız."¹¹³ buyurmuştur.

Söz konusu mülahazalarla bu hususta sosyal hukuk devletinden beklenen, bu-
raya kadar zikredilen hususları göz önünde bulundurarak Türk Medeni Kanunu'ndaki
kocaya yüklenen süresiz yoksulluk nafakası yükümlülüğünü düzenleyen 175. ve 176.
maddeleri yürürlükten kaldırması ve anayasanın 2. maddesinde ifadesini bulan sosyal
hukuk devleti ilkesine uygun olarak yapılacak yeni bir düzenleme ile boşanmış erkek-
lerin yaşadığı maddî ve manevî mağduriyete son vermesidir.

Sonuç

İslâm, sahih bir nikâh akdi ile kurulan evlilik birliğinin yöneticisi kabul ettiği ko-
cayı birliktelik devam ettiği sürece eşinin nafakasından sorumlu tutmuştur. İster zengin
ister fakir olsun evlilik birliği devam ederken ailenin harcamalarının tek yükümlüsü

¹¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/210-211; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/176; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/47; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 5/100-101.

¹¹² Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir fi fihki mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1999), 11/258; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/114.

¹¹³ el-Furkan 25/19.

kocadır. Boşanma ve fesih yoluyla ayrılıklarda ise kadın ric'î (dönüştür) talâkla boşanmış ise, hamile olup olmadığına bakılmaksızın ittifakla iddet süresince hem süknâ (barınma) hem de nafaka alma hakkına sahiptir. Bâin talâkla boşanan eşin gebe olması durumunda, gebelik sona erinceye kadar nafaka alma hakkının olduğu konusunda İslâm hukukçuları ittifak etmekle birlikte hamile değilse nafaka hakkı bulunup bulunmadığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Kadının hakkını koruması bakımından en makul görüşü benimseyen Hanefilere göre ayrılık koca tarafından olursa zifaktan sonra bâin talâkla boşanan her kadın, hamile olup olmamasına bakılmaksızın iddet müddeti süresince nafaka ve mesken edinme hakkına sahip bulunmaktadır. Bu konuda ileri sürülen deliller açısından isabetli olan görüşün Hanefilerin görüşü olduğunu düşünmekteyiz. İddet müddeti bittikten sonra kadın muhtaç ise nafakasını temin etmekle alt ve üst soydan akrabaları sorumlu bulunduğu için İslâm hukukçularının ittifakıyla koca bundan sonra nafaka ödemekle sorumlu değildir. Nimet-külfet dengesi ilkesine uygun olan da budur. Zira külfet, nimet karşılığında olur. Aynı şekilde her hak bir sorumluluğa, her sorumluluk da bir hakka tekabül eder. İddet müddeti sona erdiği andan itibaren erkeğin, kadın üzerinde hiçbir hakkı kalmadığından ona karşı maddi bir sorumluluğunun da olmaması gerekir. Aynı şekilde kadından herhangi bir şekilde faydalanmadığı için herhangi bir nimet de söz konusu değildir. Dolayısıyla kadının da kocasından hiçbir şekilde faydalanmaması gerekir. Adalet ve hakkaniyet prensibi bunu gerektirir. Bu ilkeleri göz önünde bulunduran İslâm'a göre, üç hayız veya temizlik (iddet) süresi dolduktan sonra boşanan kadının eski kocasından nafaka talep etme hakkı yoktur. Dolayısıyla kadın bu süre bittikten sonra kanun zoruyla eski kocasından süresiz yoksulluk nafakası alırsa bu nafaka yasal olsa da İslâm Hukukuna göre helâl olmaz. Zira İslâm'a göre boşanan bir kadın geçimini temin etmekten aciz ise onun nafakayı eski kocasından değil, alt soy ve üst soydan gelen yakın akrabalarından talep etmesi gerekir.

Türk Medeni Kanunu da (TMK. m. 364) herkesi, yardım etmediği takdirde fakirliğe düşecek olan usûl ve fûrû ile kardeşlerine nafaka vermekle yükümlü kılmıştır. Ancak İslâm hukukuyla paralellik arz eden bu kanunun uygulamasına istisnâî durumlar dışında pek rastlanılmamaktadır. Aksine toplumda nimet-külfet dengesi ve hakkaniyet prensibine aykırı görülen TMK. 175. ve 176. maddeler uygulanarak boşanan taraf yoksulluğa düşecek olursa süresiz yoksulluk nafakası ödeme sorumluluğu ilanihaye diğer tarafa yüklenmektedir. Burada göz önünde tutulan ölçü kadının kusurlu olmaması ya da eşit ya da kocadan daha az kusurlu olmasıdır. Medeni Kanun'da kadının kusurlu çıkması durumunda nafaka borçlusu olacağı her ne kadar zikredilmiş olsa da uygulamada nafaka sorumluluğunun genellikle süresiz olarak eski kocaya yüklendiği görülmektedir. Dolayısıyla kadın korunurken karşı taraf mağdur edilerek hem kendisinin hem ayrıldığı eşinin bakımını yüklenen kocanın psikolojik, sosyal ve iktisadî gelişimi olumsuz yönde

etkilenmektedir. Zira eski koca, ayrıldığı eşin veya kendisinin ölümüne kadar hem ona hem de yeni evlendiği kadına ve ailesine bakmakla iki yükümlülük altında ezilmektedir.

Eski kocanın ayrıldığı kadın üzerinde hiçbir yetkisi ve hakkı bulunmazken kadın onun sonradan kazandığı malı üzerinde de hak sahibi kılınmaktadır. Bu ise eski kocaya uygulanan maddi eziyet ve ceza olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca eski koca her ay, ayrıldığı kadına kazancından para öderken onunla maddi ve manevi bağı hiçbir şekilde koparamamaktadır. Bu da karşılıklı nefret sonucu ayrılan taraflar arasında her an zihni birlikteliği sürdürmek demektir. Bu ise eski kocanın maruz kaldığı maddi ve manevi mağduriyetin kanun eliyle yasalaştırılması ve meşrulaştırılması olarak değerlendirilmektedir. Bunun için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından bütüncül çalışmalar yürütülmesi ve sosyal devlet ilkesine uygun olarak bu maksatla bir bütçe ayrılması ve yoksulluk nafakası düzenlemesinin (TMK. md. 175-176) ilga edilmesi yerinde olacaktır. Aynı zamanda taraflara ilişkin hakkaniyet ilkesini göz önünde bulundurarak boşanan eşlerin çalışma hayatına ve sosyal hayata entegre olmasını ve yoksulluk nafakası sebebi ile birbirleri ile zorunlu ilişkilerini ilanihaye sürdürmek zorunda kalmamalarını sağlaması uygun olacaktır. Bu durum her iki tarafın birbiriyle zorunlu ilişkilerini keserek geçmişe bağlılıklarından kurtulmalarına ve elem verici hatıralarını unutmalarına yardımcı olacaktır. Bu da her iki tarafın yeni kuracakları hayatlarında sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak huzura ermelerine fırsat verecektir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîbü'r-rahmân el-A'zâmî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.

Acar, Halil İbrahim. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Acar, Halil İbrahim. "İddet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Ali Haydar, Hoca Emîn Efendi. *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Mecelleti'l-ahkâm*. thk. Fehmî el-Hüseyn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Aydın, M. Âkif. *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 1985.
- Bedrân, Ebû'l-Ayneyn. *el-Fıkhü'l-mukâren li'l-ahvâli's-şahsiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1967.
- Basrî, Arif. *Nafakâtü'z-zevce fî'teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîh*. nşr. Zühreir b. Nasr. b.y.: Dâru Tavkinneçât, 1422/2001.
- Çetintaş, Recep. "İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014). 185-203.
- Çolak, Abdullâh. *İslâm Aile Hukuku*. Ankara: Öncü Basım Yayım, 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Davûd*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Erbay, Celal. *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1995.
- Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gümüş Böke, Emine. "İslâm Hukuku Açısından Kadının İddet Nafakası". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2(2020). 93-112.
- Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr). *Kitâbü'n-nafakât*. nşr. Ruhi Özcan. (Prof. Dr. Tayyip Okiç Armağanı içindedir). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâfi fî fıkhî ehli'l-Medîne el-Mâlikî*. thk. Ebû Üsâme Selim el-Hilâlî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn Alâuddin. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Kâfi*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. b.y.: Dâru Hicre, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.
- Kahraman, Abdullah. "İslâm Hukukuna Göre Boşanma Prosedürü ve Ahlakı". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (2022). 27-74.
- Karâfî, Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahman. *ez-Zehîrâ*. thk. Muhammed Ebû Habze. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1996.
- Kâsânî, Alaaddin Ebû Bekir b. Mes'ud. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Kulaklı, Emrah. "Yoksulluk Nafakası ve Yoksulluk Nafakasının Süresi Bağlamında Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi". *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (2018), 237-268.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*. çev. Ali Özek - Hayrettin Karaman- vdğ. Suudî Arabistan Krallığı Medîne-i Münevvere: Dâru Reyân, 1987.
- Mâlik, İbn Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Mâverdi, Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebir fi fıkhi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî=Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz- Âdil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Mergînânî, Ali b. Ebû Bekir b. Abdülcelîl. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. Mısır: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. nşr. Mahmûd Ebû Dakîka. Kahire: y.y.,1937.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbü'rî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adli ani'l-'adl 'an Resûlillah*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinân b. Bahr. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi*. nşr. Orhan Çeker. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017.
- Sâbık, Seyyid. *Fıkhu's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1977.
- Sa'lebî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî. *el-Maûne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne "el-İmam Mâlik b. Enes"*. thk. Humeys Abdülhak. Mekketü'l-Mükerrime: Mektebetü't-Ticâriyye, ts.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. thk. Abdullah el-Minşâvî. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2005.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

- Şâfiî, Muhammd b. İdris. *el-Ûm*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2008.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzebe fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Avaz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2003.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Delilleriyle Büyük Şâfiî Fıkhu Muğnîlmuhtâc Minhâcü't-tâlibîn Şerhi*. çev. Soner Duman. İstanbul: Mirac Yayınları, 2015.
- Tekin, Abdülkadir. *İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Boşanma Sonrası Kadının Mali Hakları (Nafaka, Mesken ve Miras Hakları)*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Uyanık, M. Zeki. "İslâm Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 57-87.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuh*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1985.